

Omelyan Pritsak'ın Ardından

İlber Ortaylı*

Şarkiyat ve Türkiyat dünyasının yakından bildiği, Slav ve Bizans uzmanlarının bilhassa tanıdığı Omelyan Pritsak ünlü bir âlimdi. Nazariyeleri tartışma yaratmış fakat kendisine kızan muhalifleri dahi ona saygı göstermişlerdir. Hiçbir zaman kolay lokma olmamış, ezbere konuşmamıştır çünkü.

Pritsak Avusturya Galiçyası denen, daha sonra, Birinci Harp'ten sonra, Polonya Galiçyası denen Batı Ukrayna'da doğup büyümüştür, oralıdır. Biraz ayrıntıyla, 7 Nisan 1919 doğumlu, Druhobîç kazası Zerna köyündendir. Bu ülkenin bir talihsiz yapısı vardır. Önce Polonyalıların idaresi altında çok ezildi. Avusturya devrinde fakir bir bölgeydi. Çok hoş bir zaman sayılmayabilir. Ama o zaman bölgenin başkenti olan Lvov/Lviv yahut Lemberg, kalkınmıştı; "Küçük Viyana" denirdi oraya. Operası falan çoktu. Şık kafeleri vardı. Tüccar ve aydınlar Viyana-Budapeşte modeline göre yaşarlardı. Fakat hepsi buydu. Halkın o kadar iyi bir durumda olduğunu söyleyemeyiz. Avusturya imparatorluğunun bölgesel başkentleri pek şaşaalıydı, ama köyleri sefildi. Huzursuz bölgeydi. Ukraynalılar Alman Avusturyalılar ve Polonyalılarla çekişirlerdi. Hepsi birden Yahudilerden nefret ederlerdi ayrıca.

Galiçya 1914-18 arasında savaş alanıydı. Ruslar Avusturya ordusunu sıkıştırınca, iyi donanımlı fakat kötü savaşçı Avusturyalıların yardımına Almanlar koştu. Bir de, kendisine sorulmadığı halde, Enver Paşa bir kolordu-

---

* Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi öğretim üyesi ve Topkapı Sarayı Müzesi Başkanı.

muzu yolladı. Efsane böyle gerçekleşti: “Türk süvarileri atlarını Vistül Nehri’nden geçirdiler ve Polonya özgür oldu.”

Polonya devrinde daha çok sıkıntı çekmiştir Ukraynalılar. Ve o yüzden de çok milliyetçi ve bazen ekstreme varan hareketler orada görülürdü. Nitekim Pritsak’ın babası Ukrayna Cumhuriyet ordusu saflarında Polonyalı Mareşal Pilsutski’nin ordularına karşı çarpışırken ölmüştür. Omelyan da o ortamda büyümüştür. Ama şunu dikkate alalım ki, Polonya ve Avusturya idaresindeki -önce Avusturya sonra Polonya idaresindeki- bir memleketin de kültürel müesseselerinden istifade edebilmiştir. Ailesi zaten onun Polonyalı gibi yetişmesine gayret ediyordu. Polonya Lisesi’ne yolladılar. Daha lisedeyken Latince, Yunanca öğrenmek; işte Almanca’yı bilmek, Fransızca’yı öğrenmek gibi meseleler bunlar. Sovyetler Birliği’nde onun akranı olan bir genç bu yapıya pek kavuşamazdı, hattâ başka ülkelerde de. Kısaca, bu bildiğimiz klâsik Avrupalı münevver. Ne var ki Polonyalı hocaların şoven tutumu yüzünden Ukrayna milliyetçiliği uyandı onda. Genç Pritsak, Ukraynalı tarihçi Hruşçevski’yi, ardından Ukrayna’nın ünlü Türkoloğu Krimsky’i okudu. İkisi de Ukrayna’nın oluşumunda Slavlık ve Germanik kadar Moğol-Türk ve İslâm dünyasının rolü üzerinde duruyorlardı. Doğu Avrupalı Türkologlarla Batı Avrupalılar arasında bir fark vardır. İkinciler egzotik saydıkları bir dünyaya Katolik eğitimin etkisiyle bakagelmışlerdir. Batı Avrupa’da Türk dünyasına sıcak bakanlar sadece Yahudilerdir. Doğu Avrupalılar içinse Türklerin dünyası, gerilimli bir yaklaşımla da baksalar, kendi kimliklerinin parçasıdır. Pritsak da Ukrayna’yı açıklamak için Türk dünyasına, Arap-Fars çevresine ve Bizans’a adım attı. Tabii Sovyet Ukrayna’sında böyle bir eğitim mümkün olamazdı. Onun şansı üniversite eğitimine İkinci Harp’ten evvel başlamış olmasıydı. Klasik (Yunanca, Latince) ve modern (Fransızca, Almanca) dillerle yetiştiği liseden, Doğu dillerinde mükemmel Liviv Üniversitesi’ne böyle geçti. Milli çatışmalara rağmen Pritsak, Polonya’nın ona verdiği imkânları hep şükranla ve iftiharla belirtmiştir. Her zeki ve iyi yetişmiş insan gibi kendi milli sorunlarını aşmayı, başka milliyetlere de hak tanımayı bilirdi. 1939’da İkinci Harp başlayınca Galiçya, Molotov-Ribbentrop paktı dolayısıyla Sovyet Ukrayna’sına katıldı. Hayat değişti. Polonya paylaşıldıktan sonra, bölge haliyle Sovyetlerin payına düştü ve Ukrayna birleşti, batısı ve doğusuyla yani. Fakat Ukrayna bundan sonra da Galiçya’nın kültürü ile kimliğini koruyacaktır. 1940’ta üniversiteyi bitirdi ve askere alındı. Önce Volga boyuna gönderildi. Tatar ve Başkırları burada tanıdı, bu dünyadan kopamadı. Şimdi teori-den gerçeğe geçmekteydi.

Ünlü şarkiyatçı, Türk tarihine de çok hizmetleri dokunan Krimsky’nin talebesi oldu. Krimsky eski çar devrinde yetişmiş bir münevverdi. Batı dillerinin çoğunu çok iyi bilirdi. Mesela Fransızca gayet rahat yazabilir, Almanca gayet rahat yazabilirdi, Rusça da öyle. Bunları yazdığını biliyorum, var böyle

makaleleri; fakat Ukrayncayı tercih etmiştir. Böyle bir milliyetçiydi. Çok dil biliyordu, o kadar ki, Fince öğrenmiş sonunda. Fince tercümanlığı da yapmışlardı İkinci Harp'te ona. Onunla çalıştı. Onun yanında yetişmesini tamamladıktan sonra, bu büyük âlimin Stalinist terör tarafından ortadan kaldırılması üzerine Pritsak dehşete kapıldı. O harb içinde Krimskiy'in âkabeti feci olmuştu. Savaş şartlarından yararlanarak önce Çekoslovakya'ya sonra Almanya'ya geçti. Kaçış maceraları çok ilginçtir. O İkinci Harp'teki bir sürü insanı gibi. Her zaman gülecek anlatırdı; Çekler Ukraynalı olduğunu öğrendiklerinde fena davranır, Rusça konuştuğunda baş tacı ederlermiş. Sonunda Almanya'da soluğu almıştır. 1948'de Göttingen Üniversitesi'nde ünlü Annemarie von Gabain'in yanında doktorasını tamamladı. Tezi Karahanlılar Devleti tarihine bir başlangıçtı. Halen değerini korumaktadır. Ardından Hamburg Üniversitesi'ne geçti. İlim dünyası onu Hamburg'da tanıdı. Berthold Spuler'le de orada tanıştı ve onunla çatıştı. Tabii bu kadar yetenekli, diller bilen, tam bir klasik tarihçi gibi spekülasyon yapan, İlk ve Orta Çağların karanlığı üzerinde çok ilginç fikirler ileri süren bu adam, çok kısa zamanda Spuler'in hışmına uğradı. Gerçi Türkoloji dünyasında Spuler ile çatışmak birçok insan için ortak biyografik özelliktir. Kendisi de çok lisan biliyor Spuler'in, bu da biliyor. Pritsak üstelik onun bilmediği şeyler de biliyor. Osmanlıcası daha iyi. Bir ara İsveç dili de yetmemiş Nors öğrenmiş. İskandinavya'nun eski ortak dili. O sayede enteresan görüşler ileri sürmeye başlamıştı.

Oradan Washington Üniversitesi ve Harvard... Tanıdığında Harvard'daydı. Kibirli değildi. Genç bir tarihçiyle iki saat konuşup yeni gelişmelerden bahsetmiş, enstitü yayınlarını hediye etmişti. Yeni görüşleri yabana atılır cinsten değildi. El-İdrîsî, ki malum Faslıydı, Sicilya'nın büyük tarihçisi, coğrafyacısıydı aynı zamanda. Bu İslâm coğrafyacısının eserlerini çok incelemişiz zannediyorduk. Alessio Bombaci ekolü falan. O başka şeyler buldu. İskandinav-Nors menkıbelerinin bu ünlü Arap coğrafyacının eserine nasıl yansadığını gösterdi. el-İdrîsî'nin Nors dilinden naklettiği İskandinav kaynaklarındaki birtakım bilgilerde daha sonra Ruslar üzerinde söyleyeceklerini buldu, gördü. Faslı dahi prens, bütün zamanların bilge coğrafyacısı, İskandinav ziyaretçilerin bilgileriyle Rus devletinin menşei hakkında bazı görüşler ileri sürüyordu. Bunları Sicilya Sarayı'na gelen İskandinavlardan öğrenmiş olabilir. Nors bilmiyordu; ama Latince biliyordu. Anlatılanları oralar da görmüşü mühtemelen. Pritsak'ın sayesinde el-İdrîsî'ye bir kere daha saygı duyduk.

Rusların menşei üzerinde böyle orijinal görüşler, çok iknâ edici de olsa, milliyetçi Rusların ve Sovyetlerin çok hoşuna gitmemişti. Aslında Batılılar da çok hoşlanmadılar, çünkü onlar da başka ekstremi temsil ediyorlardı. Yine de *The Origin of Rus'* onun magnum opus'u kabul ediliyor bugün. İslâm

coğrafyasına, Türk coğrafyasına, muhtelif görüşlere ağırlık veren teoriler ileri sürdü. Dikkati çekti. Hakikaten çok sayıda kaynağa inmesiyle daha çok bir 19. yüzyılın mütebahhiri gibi görünen Pritsak, ki bugün artık o tip adam yetişmiyor, Türkolojinin devlerinden biri haline geldi. Harvard'da hocalığına devam etti. Orada Ukraynalı zenginlerin desteklediği, Harvard Üniversitesi Ukrayna Araştırmaları Enstitüsü'nün kurucusu ve ilk direktörüydü (1973-1989). İşte ben o zaman tanıdım kendisini. Ve bu tanışıklıktan çok memnunum. Çok şey öğrenirsiniz, yani hiç sıkılmadan bir saat, iki saat, üç saat konuşur sizinle. Anlattığı şeyler inanılmaz derecede ilginçtir. Güzel şeyler anlatır, ilgiyi çeker. Tabii benim tarzım bu tip spekülasyonlara müsait değildir. Yani ben sevmiyorum o tip spekülatif tarihi. Daha realist şeyleri biraraya getirmeye yatkınım, boşluk bırakmam da mühim değil. Ama mutlaka çok büyük üstattı.

Pritsak, Soğuk Savaş Yılları denen dönemde Ukraynalılar arasında milliyetçi "Hetmanite" ya da monarşist hareketlerin destekleyicisiydi. Ukrayna özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz döndü. Harvard'daki lüksü bıraktı. Kütüphanesini oraya bağışladı kısmen ve oturup ders vermeye başladı talebelere. Ukrayna Bilimler Akademisi'ne aza seçildi. Ukrayna Doğu Bilim Enstitüsü başkanı oldu. 1989'daki bu dönüşünde iki önemli iş başardı. Kiev'de Osmanlı-Türk tarihi tetkiklerini kuvvetlendirdi ve Kırım'ın başkenti Akmescit'te (Simferopol) yerli Rus ve Ukraynalıların muhalefetine rağmen Milli Üniversite'de Türkiyat kürsüsünü kurdu. Sağlam mantığına dayanan sakin ama inatçı bir mücadele biçimi olduğu görülmüyordu. Bir müddet sonra, sağlığına rağmen kalmakta ısrar eden adamın, Ukrayna'da kalmakta ısrar eden adamın geri döndüğünü duydum. Kabahat onun değildir. Kabahat yeni Ukrayna'nın eski hastalıklarından kurtulamaması, bilim enstitülerinin eski entriksalardan, eski bürokratik dar görüşlerden çıkamamasıdır. Bu âni araştıran, âni düşünen, dinamizm isteyen bir Batılı bilginin, bir eski Ukraynalının kafasına uyacak bir dünya değildi. Nitekim onun gibi kendini oraya çeken bir başka talebesi Victor Ostapchuk da geri dönmüştür Kanada'ya. Bu ikinci emigrasyonda, zorunlu ve çaresiz emigrasyonda, yeni Ukrayna'nın olumsuz şartları rol oynuyor. Ukraynalılara bunları gözden geçirip düşünmelerini tavsiye etmek gerekir.

Önemli bir bilgindi. Çok önemli bir bilgindi. Mutlaka hem Türkolojiye, hem Slav tarihine, hem Bizans tarihine yol açarlardan biriydi. Böyle mütebahhirler vardır. Mesela filoloji sahasında da Andreas Tietze böyleydi. Onu da kaybettik iki yıl evvel. Çok yönlü bilginler bunlar ve birkaç dalda uzman olacak kadar iyi yetişmiş kimseler. Onlar Allah'ın Türk milletine gönderdiği hediyelerdir. Bizim Türkiye'de bu tip âlimler, uzmanlar, maalesef şartlar dolayısıyla yetişememiştir. Onları örnek almalıyız. Filolojik eğitimi kısıtlı ve düşük bir ülkeyiz. Süratle tasahhisi gerekir, inşâsı gerekir bu dalların.

Eylül ayında Harvard Üniversitesi başta olmak üzere her yerde onun anısına toplantılar yapılacak. Türkiye'de de Türk Tarih Kurumu'nun bir toplantı düzenlemesi uygun olur.